

ПРАВОВА ДОКТРИНА ІНСТИТУТУ РОЗУМНИХ СТРОКІВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Б. М. Грек,

*кандидат юридичних наук, суддя Вищого господарського суду України,
Заслужений юрист України*

Т. Б. Грек,

*студентка магістратури юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

1991 рік, ставши віхою в історії української державності, породив нові процеси, потреби, проблеми та зумовив необхідність докорінного реформування правової системи. Основою таких змін став новий орієнтир – охорона та захист прав і свобод людини, адже саме вона була проголошена найвищою соціальною цінністю.

Сучасні міжнародні стандарти в галузі права мають саме таку мету, вимагаючи від кожної держави створення, зокрема, нових ефективних засобів та належних умов реалізації людиною прав на справедливий і відкритий розгляд справи упродовж розумного строку, на доступ до правосуддя.

Недотримання встановлених законом процесуальних строків провадження у справах порушує конституційні права осіб на судовий захист, а також суперечить загальноновизнаним принципам і нормам міжнародного права, закріпленим у ст. 10 Загальної декларації прав людини, у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Ці норми зумовлюють необхідність неухильного дотримання процесуальних строків вирішення справ, а також неприпустимість фактів тяганини [1, 18-21].

Правильний та своєчасний розгляд господарським судом справ є головним завданням господарського судочинства. Разом з іншими процесуальними засобами, строки покликані сприяти виконанню цього завдання. Дотримання строків – важливий захід впливу на недобросовісних учасників господарського судового процесу, один із важливих чинників доступу до правосуддя. Строки покликані сприяти стійкості, ясності та визначеності господарсько-правових відносин, вони гарантують реальний захист прав, свобод та законних інтересів учасників господарського процесу.

Важливим аспектом вітчизняного процесуального законодавства є запровадження надійного механізму захисту прав особи на дотримання розумних строків судового провадження. Він пе-

У статті досліджується доктрина інституту строків у господарському процесі, існуючі проблеми швидкого та правильного розгляду справи, крім того, аналізуються зародки становлення інституту процесуальних строків у господарському процесі.

Ключові слова: процесуальний строк, розумний строк, інститут процесуальних строків, тривалість розгляду справи

редбачає не тільки інституційну, організаційну, кадрову, фінансову спроможність судової системи, але і наявність юридичних гарантій дотримання строків. На ці обставини звертає увагу Європейський суд з прав людини, оскільки відсутність зазначених гарантій становить велику небезпеку для верховенства права, коли у межах національних правових систем трапляються «надмірні невиправдані затримки у здійсненні правосуддя», щодо яких у сторони в судовому провадженні немає національних засобів захисту порушеного права.

Погляд на інститут процесуальних строків господарського судочинства у науці господарського процесуального права в ході її розвитку не залишався однозначним. Різними були й ті значення, які надавалися процесуальним строкам на тих чи інших етапах еволюції цього інституту, й ті цілі, через які, як вважали процесуалісти, слід обмежувати вчинення процесуальних дій у часі.

Аналіз історії розвитку вітчизняного господарського процесуального права дає змогу простежити, як трансформувалися підходи дослідників до інституту процесуальних строків у господарському судочинстві. Вітчизняний арбітражний процес, пройшовши шлях від арбітражних комісій, які діяли при державних органах управління народним господарством у двадцять роки минулого століття і являли собою *de facto* більшою мірою адміністративні, ніж судові органи, до органів державного арбітражу, що функціонували з початку тридцятих до початку дев'яностих років і також не були судовими органами, на початку дев'яностих років двадцятого століття став здійснюватися у формі справді судових органів – арбітражних судів.

Численні Правила розгляду господарських спорів державними арбітражами, що діяли з середини тридцятих років до другої половини 80-х років XX століття, торкалися питань встановлення, відновлення та продовження строків розгляду справ. Строки встановлювались, але їх продовження чи відновлення було проблематич-

ним. Зокрема, Правила 1963 р. можливість продовження процесуальних строків замовчували. Правила 1978 р. у п. 61 під назвою «Відновлення процесуальних строків» закріпили положення, відповідно до яких воно допускалося щодо «встановлених процесуальних термінів» і лише з підстав, визнаних державним арбітражем поважними. Водночас, при поданні заяви про поновлення цього строку у постанові нічого не говорилося про необхідність вчинення зацікавленою особою відповідної процесуальної дії, строк для здійснення якої був пропущений. Термін відновлювався (або ж у його відновленні відмовлялося) державним арбітражем із зазначенням про це в рішенні, ухвалі, постанові чи навіть листі. Стаття 54 Правил 1980 р. містила норми, які регламентували як відновлення, так і продовження процесуальних строків, але не дозволяли з точністю визначити, які з процесуальних строків підлягають відновленню – встановлені Правилами чи призначені державним арбітражем.

На необхідність встановлення балансу між тривалістю судового розгляду справи і правильністю судового рішення націлює сучасна процесуальна правова наука. Зокрема, професор А. Цукерман відзначає, що всі системи процесуального права, які направлені на здійснення правосуддя, для досягнення цієї мети використовують методи, поєднання яких в кінцевому результаті спрямовані на відображення трьох важливих факторів: встановлення істини та прийняття правильного рішення; тривалості судового розгляду (часове вираження правосуддя); вартість судового розгляду. Забезпечення балансу між «швидким» та «правильним» розглядом і вирішенням спору може і повинно досягатися, в тому числі попередженням безпідставного затягування судового процесу з вини судді [2, 41–42].

За словами Е. А. Нефедьєва, з часів Катерини II до судової реформи 1864 р. окремі справи і спори розглядалися років 30, 40 та інколи і більше. При цьому якщо й існувала якась відповідальність суддів за «повільність, неправильність, затягування судочинства», то вона застосовувалася в адміністративному порядку, у вигляді відповідного стягнення з боку губернського правління [3, 403].

Час підтверджує історичну правоту поглядів А. Х. Гольмстена, Є. В. Васьковського і І. Є. Енгельмана про необхідність відшукування і встановлення балансу між тривалістю розгляду справи по суті і правильністю судового рішення, яке «остаточно і назавжди» вирішує спір між сторонами.

Закріплення цього положення в системі вітчизняного процесуального законодавства продиктоване наміром приведення цієї галузі законодавства у відповідність із нормами ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Пункт 1 цієї статті вста-

новлює правило, згідно з яким «кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків має право на розгляд справи в розумний термін...». Справа в тому, що в нових умовах розвитку суспільних відносин «швидкість» процесу вже не могла залишатися його пріоритетною метою. Такою метою історично було і є прийняття судового акта, яким спір між сторонами вичерпується («остаточного рішення») і який уже не може бути скасований або змінений у результаті його оскарження або перегляду. За таких обставин назріла об'єктивна потреба у визначенні та встановленні в процесуальному законі балансу між тривалістю розгляду справи по суті і правильністю («істинністю») прийнятого по ньому рішення [9].

Аналіз нормативно-правової бази, яка регламентує порядок встановлення процесуальних строків, дає змогу зробити висновок, що на національному рівні розпочалася модернізація процесуального законодавства з урахуванням зазначених засадничих принципів процесуального права. Так, Законом України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI [5] змінено строки та порядок оскарження рішень та ухвал господарського суду, передбачено незастосування тримісячного строку для подання апеляційних скарг з дня прийняття оскаржуваного судового акта тощо. Статтею 93 Господарського процесуального кодексу України встановлено, що апеляційна скарга, яка подана після закінчення строків, установлених цією статтею, залишається без розгляду, якщо апеляційний господарський суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для відновлення строку. Відповідну заяву (клопотання) може бути викладено в апеляційній скарзі чи в окремому документі, який має бути подано одночасно з апеляційною скаргою. Заява розглядається, якщо вона надійшла до винесення ухвали про повернення апеляційної скарги.

Наявність або відсутність підстав для задоволення заяви про відновлення пропущеного строку подання апеляційної скарги визначається за правилами ч. 1 ст. 53 Господарського процесуального кодексу України. Ухвала про відмову у відновленні пропущеного строку подання апеляційної скарги та про повернення останньої без розгляду може бути оскаржена в касаційному порядку на підставі частини третьої статті 53 Господарського процесуального кодексу України.

Досягнення оптимального співвідношення оперативності та якості судової діяльності вимагає правильного визначення мети та завдань встановлення процесуальних строків. Саме така постановка питання визначила зміни, що відбулися в інституті процесуальних строків. Чинне господарсько-процесуальне законодавство не надає особам, які беруть участь у справі та добросовісно користуються своїми процесуальними правами, можливість захисту від затягування розгляду справи самим судом. Якщо одним із право-

вих наслідків пропуску процесуальних строків учасниками процесу є втрата ними права здійснити відповідну процесуальну дію, то по відношенню до дій або бездіяльності судді такий наслідок не може бути передбачений.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод закріпила в п. 1 ст. 6 положення про право кожного у випадку спору про його цивільні права та обов'язки на розгляд справи в розумний строк. При тлумаченні поняття *ratione temporis* в контексті Європейської конвенції щодо кримінальних і цивільних справ Європейський суд з прав людини використовує такі критерії: складність справи; оперативність роботи державних органів; власна поведінка заявника [9].

Застосування згаданих критеріїв у конкретних справах і сформульована в результаті цього позиція відображена в ряді прецедентів Європейського суду з прав людини, дають підстави стверджувати, що поняттю «розумний строк» в розумінні Європейської конвенції відповідає не один процесуальний строк, а сукупність таких строків у процесі розгляду всієї справи.

Під розумним строком вирішення спору розуміється загальна тривалість часу, необхідного для здійснення процесуальних та інших дій з моменту порушення судової справи до моменту виконання прийнятого по ній остаточного рішення. Визначена таким чином тривалість включає в себе всі існуючі в певній країні форми оскарження судових актів, у тому числі провадження у вищих судах, а також стадію виконання. Наявність у внутрішньому процесуальному законодавстві учасника Європейської конвенції строків (що не підлягають відновленню), які ставлять в часові рамки судовий спір, дає однозначну відповідь на запитання, коли саме цей спір слід вважати вичерпаними, а судовий акт, ухвалений у справі, остаточним та таким, що не підлягає оскарженню.

Наведене трактування поняття «розумний строк» як сукупність всіх процесуальних строків з моменту порушення справи до моменту її остаточного вирішення у всіх судових інстанціях і виконання прийнятого по справі судового акта, дає підстави для висновку, що між використанням в господарському процесуальному праві терміна «правильне і своєчасне вирішення спору» (ст. 65 Господарського процесуального кодексу України) і розглядом справ у розумні строки (Закон України «Про судоустрій і статус суддів») [5] немає обов'язкового зв'язку.

Навіть за умови дотримання правил і тривалості розгляду справ у кожній судовій інстанції і виконання прийнятих по цих справах остаточних судових актів загальна сукупність таких строків може бути більшою за ту, яка визначається шляхом простого додавання, оскільки провадження у справі може неодноразово відкладатися, приз-

пнятися, рішення неодноразово скасовуватися, а справа – направлятися на новий розгляд, в ході виконання судового акта можуть виникнути ті чи інші заминки. Врешті-решт, робота поштової служби може позначитися на тривалості строків провадження по справі.

Визначення поняття «строк», які пропонують в різних, переважно тлумачних, словниках, багато в чому схожі. Так, В. І. Даль розглядав строк як певну тривалість часу та саму межу цього часу. С. І. Ожегов та Н. Ю. Шведова під строком розуміли, по-перше, певний відрізок часу, а по-друге, момент настання чого-небудь [4, 908]. У всіх дефініціях поняття «строк» прямо чи опосередковано проглядається його зв'язок з часом. При цьому людство використовує обраний ним еталон вимірювання часу – рік, місяць, тиждень, день, годину, хвилину, секунду, та встановлює і використовує відношення: «пізніше», «не пізніше», «раніше», «не раніше ніж».

У главі XI Господарського процесуального кодексу України «Вирішення господарських спорів у першій інстанції» законодавець не дав визначення поняттю процесуальних строків, навівши лише традиційне формулювання. Воно дає змогу диференціювати процесуальні строки на два види: визначені законом та встановлені господарським судом.

Кожному строку притаманне поєднання об'єктивного та суб'єктивного моментів. При цьому об'єктивний момент відображає зв'язок строків з часом, частиною якого вони є, а суб'єктивний пов'язаний з можливістю людини своєю волею впливати на початковий або кінцевий момент строку, визначаючи його.

Виходячи із викладеного вище, на наш погляд, процесуальний строк в господарському праві слід розглядати як встановлений законом або призначений судовим органом (суддею), виражений роками, місяцями чи днями період часу, або момент в часі, визначений точною календарною датою, або вказівкою на подію, яка має неодмінно настати, та протягом якого чи до якого судовий орган (суддя) чи інший учасник процесу вправі чи зобов'язаний здійснити певні процесуальні дії чи сукупність таких дій.

Запропоноване визначення відображає об'єктивний момент, притаманний строкам в цілому і процесуальним строкам зокрема, вказуючи на їх взаємозв'язок із загальним часовим потоком, в якому строк є моментом або періодом (проміжком), а також суб'єктивний момент, що вказує на: джерело походження процесуальних строків (закон, чи воля судових органів); сам факт виникнення процесуального строку з волі законодавця чи судового органу; одиниці обрахування процесуальних строків; способи їх визначення (період часу, точна календарна дата чи вказівка на подію, яка має обов'язково настати); адресат процесуальних строків (судовий орган чи інший учасник

процесу).

Встановлюючи строк, протягом якого повинна бути вчинена процесуальна дія, суд зобов'язаний виходити з конкретних обставин справи. Цей строк має бути достатнім для здійснення процесуальної дії і водночас, не надмірно тривалим, щоб не створювати умов для затягування остаточного вирішення спору.

Таким чином, критерій «розумного строку», про який ідеться у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є суб'єктивним поняттям, яке може варіюватися залежно від того, які саме справи розглядаються – цивільні чи кримінальні, складності справ, підходу органів влади до розгляду конкретної справи, окремих аспектів поведінки заявника, що могли вплинути на продовження строку розгляду, а також певних обставин, які виправдовують більш тривалий строк судового розгляду. Ці фактори Суд бере до уваги, з'ясовуючи, чи відповідає судова процедура стандартам «розумного строку».

Приміром, по одній із цивільних справ Європейський суд з прав людини заявив, що хоча Суд і припускає, що при розгляді цивільної справи держава може допускати більше порушень строків розгляду у порівнянні з розглядом кримінальної справи, однак Суд при цьому послідовно дотримується жорстких стандартів, коли йдеться про справи щодо виплати через суд відшкодувань, яких вимагають особи, що отримали вірус імунодефіциту під час переливання зараженої крові. У зв'язку із цим рішеннями Європейського

суду з прав людини судам слід мати на увазі, що тривалість провадження у цивільних, адміністративних і господарських справах розпочинається з моменту подання позову і закінчується винесенням остаточного рішення у справі.

Відповідальність держави за затягування провадження у справі, як правило, настає в разі нерегулярного призначення судових засідань, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при переданні або пересиланні справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінованості сторін у справі, свідків, експертів, повторного направлення справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд.

Усі ці обставини судам слід враховувати при розгляді кожної справи, оскільки перевищення розумних строків розгляду справ становить порушення прав, гарантованих п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а збільшення кількості звернень до Європейського суду з прав людини не лише погіршує імідж нашої держави на міжнародному рівні, а й призводить до значних втрат державного бюджету.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що впорядкованість та визначеність процесуальних відносин, оперативність здійснення процесуальних дій в ході господарського процесу є гарантіями забезпечення швидкого відновлення порушених прав або охоронюваних законом інтересів. Оперативне вирішення спорів вносить визначеність у господарські відносини.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про стан здійснення судочинства у 2007 році та завдання на 2008 рік // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 5(93). – С. 3-22.
2. *Zuckerman A.* Assessment of Cost and Delay – a Multinational Perspective // Procedural Law on the Threshold of a New Millennium. XI World Congress on Procedural Law. 23rd – 28th of August 1999. General Reports. Wien, 1999.
3. *Нефедьев Е. А.* Учебник русского гражданского судопроизводства. – Изд. 3-е / Е. А. Нефедьев. – М. : Типография Императорского Моск. Ун-та, 1909. – 403 с.
4. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 1995. – 908 с.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-УІ // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.
6. Арбитражный процесс : учеб. / под ред. В. В. Яркова. – М. : Юрист, 1998. – С. 174.
7. Арбитражный процесс : учеб. для юрид. вузов и фак-тов. – 4-е изд. / под ред. М. К. Треушникова, В. М. Шерстюка. – М. : Городец, 2000.
8. *Фалькович М.* Процесуальні терміни // Господарство і право. – 1996. – № 5. – С. 127.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
10. Про перевищення розумних строків розгляду справ : Лист Верховного Суду України від 25 січня 2006 р. № 1–5/45 // Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 3.

Грек Б. М., Грек Т. Б. Правовая доктрина института разумных сроков в хозяйственном процессе

В статье исследуется доктрина института сроков в хозяйственном процессе, существующие проблемы быстрого и правильного рассмотрения дела; кроме того, анализируется начало процесса становления института процессуальных сроков в хозяйственном процессе.

Ключевые слова: процессуальный срок, разумный срок, институт процессуальных сроков, продолжительность рассмотрения дела

Grek Borys, Grek Tetyana. The legal doctrine of reasonable terms in commercial procedure

The doctrine of terms in the economic legal proceeding and the present problems of quick and right solving a case are researched in the article. Also the beginnings of establishing of the trial terms in the economic lawsuit are analyzed.

Key words: trial terms, reasonable terms, institute of the trial terms, duration of proceeding